

סוף זמן תפילת ערבית

וכן פסק הרא"ש:

רא"ש ברכות פרק א סימן ט:

רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. [אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כרבן גמליאל]. ואין צריך להחמיר ולהרחיק עד חצות לגבי קריאת שמע כמו לשאר דברים, דהא חכמים לא פליגי עליה דרבן גמליאל אלא בסייג כדי להרחיק את האדם מן העבירה, ורבן גמליאל לא מצריך להרחיק. מכל מקום אין לו לאכול ולא לשתות עד שיקרא ויתפלל שלא יחטפנו שינה.

אמנם, ישנם ראשונים שפסקו כחכמים:

רמב"ם קריאת שמע פרק א הלכה ט:

אי זהו זמן קריאת שמע בלילה, מצותה משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה, ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר, יצא ידי חובתו, שלא אמרו עד חצות אלא כדי להרחיק אדם מן הפשיעה.

בביאור דברי הגמרא שפסקה הלכה כרבן גמליאל, על פי שיטה זו, כתב הבית יוסף:

בית יוסף אורח חיים סימן רלה סעיפים ב,ג:

ומשמע שהם מפרשים, דהא דאיפסיקא בגמרא (חב) הלכה כרבן גמליאל, היינו לאפוקי (להוציא) מרבי אליעזר דאמר עד אשמורת הראשונה, אבל במאי דאמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה הלכה כוותיהו (הלכה כמותם), דיחיד ורבים הלכה כרבים.

הבית יוסף ממשיך וכותב, שאף לרבן גמליאל לכתחילה יש לקרוא קריאת שמע מיד בצאת הכוכבים ולא להמתין לסוף זמנה:

המשך הבית יוסף הנ"ל:

ומיהו, בין חכמים בין רבן גמליאל כולו מודו דלכתחלה צריך לקרותה מיד בצאת הכוכבים, תדע דהא אמרינן לקמן (ד ע"ב) כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב וכו', ורצה לומר שאפילו כשיבוא מן השדה קודם זמנה אין לו לומר כיון שלא הגיע עדיין עונת זמן קריאת שמע אוכל ואשתה תחלה, אלא יש לו לקרות או לשנות וכו', וכיון דחזינן דאפילו כשיבוא קודם זמנה חששו שם יבוא לידי פשיעה והצריכוהו לקרות או לשנות כדי שיתפלל מיד, שמעינן דלדברי הכל צריך לכתחלה לקרותה מיד ביציאת הכוכבים.

❖ **כיצד הכריעו הראשונים במחלוקת מהו סוף זמן קריאת שמע? מה טעמו של כל אחד מהם?**

השולחן ערוך פסק להלכה:

שולחן ערוך אורח חיים סימן רלה סעיף ג:

לכתחלה צריך לקרות קריאת שמע מיד בצאת הכוכבים, וזמנה עד חצי הלילה; ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר, יצא ידי חובתו.

משנה ברורה על השולחן ערוך שם ס"ק כז:

עד חצי הלילה - פירוש דרבנן גדרו שאסור להתאחר בקריאת שמע ביותר מחצות, שלא לבוא לידי מכשול, ואם מתאחר, מקרי עובר על דברי חכמים, אבל עד חצות ליכא איסורא אם מתאחר, אלא שלא בקרא זריז.

הקדמה:

מצווה מן התורה לקרוא קריאת שמע בבוקר ובלילה שנאמר **וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ** (דברים ו,ו).

בקריאת שמע אנו מייחדים את הקדוש ברוך הוא, ומקבלים עלינו עול מלכות שמים ועול מצוות. קבלת עול מלכות שמים, מסייעת לנו להישמר מן החטא, ולא להיגרר אחר הבלי העולם ותענוגיו, נגד רצון ה'.

שאלה: האם חייל שהשתתף בפעילות מבצעית במשך כל הלילה, יוכל להתפלל ערבית לאחר עלות השחר?

א. סוף זמן קריאת שמע של ערבית

התנאים נחלקו במשנה עד מתי הוא זמן קריאת שמע של ערבית:

משנה ברכות פרק א משנה א:

מאימתי קורין את שמע בערבית... עד סוף האשמורה הראשונה **דברי ר' אליעזר, וחכמים אומרים** עד חצות, **רבן גמליאל אומר** עד שיעלה עמוד השחר. מעשה שבאו בניו (של רבן גמליאל, אחרי חצות) מבית המשתה (של חתונה) אמרו לו לא קרינו את שמע, אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות. ולא זו בלבד אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות, מצותן עד שיעלה עמוד השחר... אם כן למה אמרו חכמים עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

רש"י מבאר את יסוד המחלוקת שבין התנאים:

רש"י ברכות דף ג עמוד א:

לאו רבי אליעזר היא -... דקאמר עד סוף האשמורה הראשונה, ופליגי רבנן עליה, ואמרי עד חצות, דרבי אליעזר דריש 'בשכבך' - זמן התחלת שכיבה, שבני אדם הולכים לשכב, זה קודם וזה מאוחר, ורבנן דריש - כל זמן שכיבה, דהיינו כל הלילה, אלא שעשו סייג לדבר ואמרו עד חצות, ורבן גמליאל לית ליה ההוא סייג.

הגמרא מפרטת מדוע הגבילו חכמים את קריאת שמע עד לחצות:

תלמוד בבלי ברכות דף ד עמודים א,ב:

כדתניא: חכמים עשו סייג לדבריהם, כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר: אלך לביתי ואוכל קימעה ואשתה קימעה ואישן קימעה, ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל. וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה; אבל (כיוון שעשו חכמים סייג עד חצות) אדם בא מן השדה בערב, כנכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות (מקרא) קורא, ואם רגיל לשנות (משנה) שונה, (וכשמגיע זמן קריאת שמע) וקורא קריאת שמע ומתפלל ואוכל פתו ומברך.

❖ **מתי סוף זמן קריאת שמע של ערבית לכל אחת משיטות התנאים?**
❖ **מהו יסוד המחלוקת ביניהם?**

באופן פשוט, הגמרא הכריעה להלכה כרבן גמליאל:

תלמוד בבלי ברכות דף ח עמוד ב:

רבן גמליאל אומר וכו'. אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבן גמליאל.

ביאור מושגים:

- ❖ **עמוד השחר** - כשמתחיל האור להתנוצץ במזרח.
- ❖ **הנץ החמה** - השעה שמתחיל לגלגל חמה להראות מעל קצה האופק.
- ❖ **צאת הכוכבים** - משנראו ברקיע שלושה כוכבים בנויים.
- ❖ **שעות זמניות** - מחלקים את היום ליב' חלקים, כל חלק נחשב כשעה. וכך העיקרון בלילה. (נחלקו בפוסקים מהו גדר 'יום': מגן אברהם ורוב הפוסקים - מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, והשאר לילה. גר"א - מזריחת החמה עד שקיעת החמה, והשאר לילה).

(לגבי קביעת זמני היום, כגון הנץ החמה ועלות השחר, נחלקו בפוסקים: יש שהורו לחשב על פי 'אופק האסטרונומי' - מתי הייתה החמה מתנוצצת או שוקעת **אילו פני הקרקע היו** בגובה אחיד מאותו מקום עד קצה האופק. ויש שהורו לחשב על פי 'האופק הנראה' - על פי ה**נתונים המקומיים** מהנקודה הגבוהה במרחב).

והגית בו' - דפי לימוד עצמי לחיילי צה"ל

אולם, האחרונים כתבו שבמקום דחק, יוכל לסמוך על המקילים:

ביאור הלכה על השולחן ערוך הנ"ל ד"ה וזמנה עד חצי הלילה:

המחבר סתם כדעת הרמב"ם... וללא כדעת הרשב"א והרא"ש דסבירא ליה דלא קיימא לן כחכמים דעשו סייג עד חצות... ובאמת יש עוד כמה גדולי הראשונים דקיימי בשיטת הרמב"ם והסמ"ג הנ"ל... אמנם, מצאתי שגם הרא"ש והרשב"א לא יחידאי הם... מכל מקום, רובא דרבוותא קיימי בשיטת השולחן ערוך... **ובמקום הדחק** כגון שהוא מלמד תורה לאחרים וכהאי גוונא אפשר דיכול לסמוך על שיטת הרא"ש לאחר עד אחרי חצות.

ב. אמירת קריאת שמע לאחר עלות השחר

תלמוד בבלי ברכות דף ח עמוד ב, ט עמוד א:

רבי שמעון בן יוחי אומר משום רבי עקיבא: פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום, אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה, ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה... אמר רבי אחא ברבי חנינא אמר רבי יהושע בן לוי: הלכה כרבי שמעון שאמר משום רבי עקיבא... כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר: הא דרבי אחא ברבי חנינא אמר רבי יהושע בן לוי, לא בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר (נאמר בשמו רקעל סמך דיוק מתוך הלכה שפסק). דהוא זוגא דרבנן (זוג תלמידי חכמים) דאשתכח בהלולא דבריה (שהשתכרו בשמחת חתונת בנו) דרבי יהושע בן לוי, אתו לקמיה דרבי יהושע בן לוי, אמר: כדאי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק.

רש"י על הגמרא:

דאשתכח - וישנו ונרדמו עד לאחר עמוד השחר.

הרשב"א מבאר, שכל ההיתר של הגמרא לקרוא קריאת שמע אחר עלות השחר הוא רק בשעת הדחק:

חידושי הרשב"א על הגמרא הנ"ל ד"ה ולענין:

ולענין פסק הלכה קיימא לן בשל לילה כרבי עקיבא ובשעת הדחק דוקא, וכדאמר רבי יהושע בן לוי כדאי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק, ואפילו סמוך להנץ ממש, הואיל ואיכא אינשי דגנו (ישנם אנשים שישנים באתו זמן), אבל במי שעבר במזיד ונשתהה לא, ואפילו בפושע נמי, ולאו דוקא סמוך להנץ אלא כל לאחר שעלה עמוד השחר אסור.

❖ מה הטעם שהתירו בשעת דחק לקרוא קריאת שמע אף לאחר עלות השחר?

וכן פסק השולחן ערוך:

שולחן ערוך אורח חיים סימן רלה סעיף ד:

הקורא קריאת שמע של ערבית אחר שעלה עמוד השחר, קודם הנץ החמה לא יצא ידי חובתו אלא אם כן היה אנוס, כגון שכור או חולה וכיוצא בהן.

ג. אמירת ברכות קריאת שמע לאחר עלות השחר

המשך גמרא ברכות ט עמוד א הנ"ל:

אמר רבי זירא: ובלבד שלא יאמר השכיבנו.

התוספות ביארו את דברי רבי זירא:

תוספות על הגמרא הנ"ל:

ובלבד שלא יאמר השכיבנו - ... ופירש השר מקוצי, דקאי אקודם הנץ... ולכך קאמר דלא מצי (לא יכול) למימר השכיבנו, דלאו זמן שכיבה הוא כיון שעלה כבר עמוד השחר אפילו קודם הנץ.

המרדכי מחדד, שדווקא ברכת 'השכיבנו' לא יאמר, אך שאר ברכות יאמר:

מרדכי ברכות פרק א רמז ב:

ראבי"ה... כתב, דוקא 'השכיבנו' לא יאמר, אבל 'מעריב ערבים' יאמר עם כל הברכות, שהרי מזכירין מדת יום בלילה ומדת לילה ביום כדאיאתא לקמן.

❖ מה הטעם שלא יאמר ברכת 'השכיבנו' לאחר עלות השחר?

❖ מדוע שונה דינם של שאר ברכות קריאת שמע מברכת 'השכיבנו'?

וכן פסק השולחן ערוך:

המשך שולחן ערוך סעיף ד הנ"ל:

ואנוס שקרא (קריאת שמע לאחר עלות השחר) לא יאמר השכיבנו, דכיון שעלה עמוד השחר אינו זמן שכיבה (אינו זמן שבני אדם הולכים לשכב).

הגה: אבל שאר הברכות, דהיינו שנים שלפני קריאת שמע וברכת אמת ואמונה עד השכיבנו, אומר.

ד. תפילת שמונה עשרה של ערבית לאחר עלות השחר

נחלקו האחרונים האם רשאי להתפלל תפילת עמידה של ערבית בשעה זו:

משנה ברורה על השולחן ערוך הנ"ל ס"ק לד:

עד השכיבנו אומר - ...שמונה עשרה לא יתפלל, דתפלת ערבית נתקנה רק בשביל לילה, ומכיון שעלה עמוד השחר יום הוא לכל דבר.

אמנם, ערוך השולחן כתב שרשאי להתפלל תפילת עמידה בשעה זו:

ערוך השולחן אורח חיים סימן רלה סעיף יט:

והקורא קריאת שמע לאחר שעלה עמוד השחר, לא יאמר השכיבנו דאינו זמן שכיבה אז, אבל המעריב ערבים ואהבת עולם ואמת ואמונה עד גאל ישראל אומר, וכל שכן שמתפלל שמונה עשרה.

ילקוט יוסף כתב, שלמעשה הרוצה להתפלל יתנה קודם תפילתו שאם אינו רשאי להתפלל תהא תפילתו נדבה:

ילקוט יוסף סימן רלה סעיף ג:

מי שהיה אנוס או חולה, ולא התפלל ערבית בעוד לילה, וכבר עלה השחר, יקרא קריאת שמע עם ברכותיה, אבל לא יאמר ברכת 'השכיבנו'. וקודם שיתפלל יתנה: 'אם אני יכול להתפלל ערבית עכשיו הן דרך חובה, והן דרך תשלומין, הריני מתפלל. ואם לאו תהיה תפלת נדבה'. ויתפלל שחרית באותו יום אחר הנץ. וכל זה באונס גמור, אבל טעה או שגג, יתפלל שחרית שתיים.

ה. הלכה למעשה

כך נפסק להלכה בספרנו 'תורת המחנה':

א. סוף זמן קריאת שמע של ערבית בחצות הלילה, לא קראה עד חצות יקראנה עד עלות השחר.

ב. הנאנס ולא קרא קריאת שמע עד עלות השחר, רשאי לקרותה עם ברכותיה (מלבד ברכת 'השכיבנו') עד הנץ החמה.

ג. נחלקו אחרונים אם רשאי להתפלל תפילת עמידה לאחר עלות השחר, ולמעשה ניתן להתפלל על תנאי שאם אינו רשאי, תהא תפילתו נדבה.

ד. הנאנס לקרוא קריאת שמע של ערבית לאחר עלות השחר, ידחה את קריאת שמע של שחרית עד לאחר הנץ החמה, ומכל מקום במקום דחק רשאי לקרותה אף קודם הנץ.

'והגית בו'

דפי מקורות בהלכה צבאית ללימוד עצמי לחיילי צה"ל

יוצא לאור ע"י הרבנות הצבאית הראשית - ענף ההלכה - בית המדרש להלכה צבאית

מערכת: סא"ל הרב ישי איתן רע"ן הלכה, רס"ן הרב דב ברוקוביץ רמ"ד הלכה,

סרן הרב דודי גרינפלד קמ"ד כתיבה, אע"צ הרב חנניה שפרן

כתיבה ועריכה: רב"ט ר' יצחק ענתבי

הקו הפתוח: 052-9414414. נשמח לשאלות ולתגובות: bmlhalacha@gmail.com

